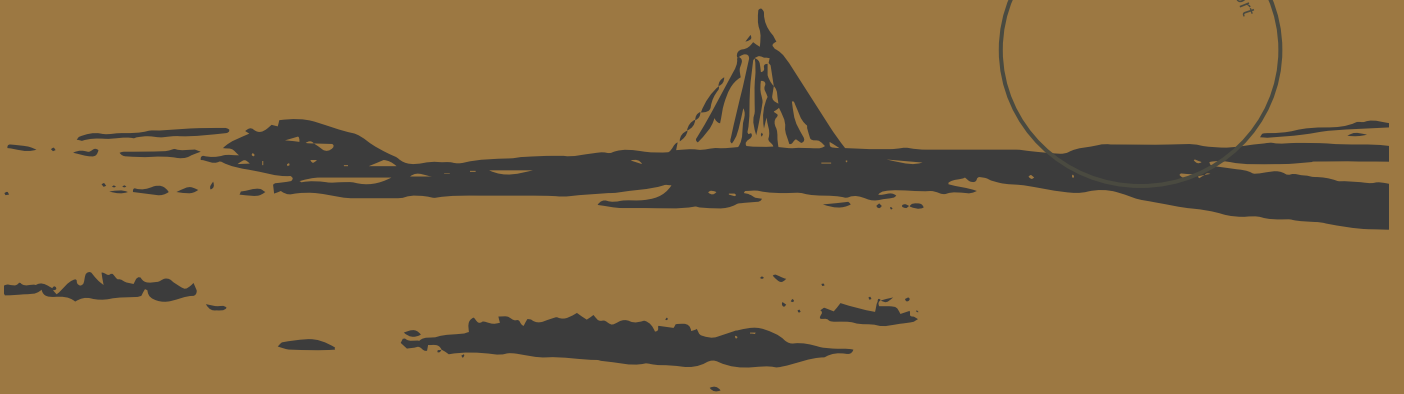

SÁMEDIGGI

Sámi olbmobázahusaid hálddašeapmi

Máhtto- ja digaštallanvuodđu oaiviliid
máhcaheapmái Sámediggái

Sisdoallu

1.	SÁMI OLBMOBÁZAHUSAID JA HÁVDDIID HÁLDDAŠEAPMI	4
	1.1 Doahpagiid čilgen	4
2.	SÁMI OLBMOBÁZAHUSAID ČOHKKEN – HISTORJJÁLAŠ DUOGÁŠ	7
3.	RÁMMAEAVTTUT	10
	3.1 Riikkaidgaskasaš rámmat	10
	3.2 Našuvnnalaš rámmat	11
	3.3 Dutkanehtalaš lávdegottit	12
4.	MAID SÁHTTET HÁVDDIT JA HÁVDÁDANVIERUT MUITALIT MIDJIIDE?	12
	4.1 Maid sáhttet olbmobázahusat muitalit midjiide?	14
	4.2 Duohtadeaddji iskkadeamit	14
	4.3 Ii-duohtadeaddji iskkadeamit	15
5.	REPATRIEREN	15
6.	OKTAVUOHTA JÁPMIMII JA JÁBMIID ÁIBMUI	17
7.	IEŠGUÐETLÁGAN DEASTTAT JA BEROŠTUMIT	19
	Cealkámušaid sádden	23
	Girjjálašvuhta	24

1. Sámi olbmobázahusaid ja hávddiid hálddašeapmi

Sámi olbmobázahusaid ja hávddiid hálddašeapmái čatnasit moalkás vihkkedallamat daid gáhttema, eaiggáduššama, lokaliserema, máhcaheami, dutkama ja gaskkusteami dáfus. Guovddáš hástalus lea gávdnat heivvolaš dássedeattu etihka, olbmuidgaskasaš deasttaid ja kultuvrralaš árvvuid gaskkas nuppe bealis, dárbbu ektui háhkat dieđuid sámi historjjá ja sámi leahkima birra guoskevaš guovllus. Sámediggi atná dárbbalažžan ásahtit rutiinnaid ja láidehusaid mat sihkkarastet buriid proseassaid ja mat leat vuodđuduvvon bajitdási prinsihpaide maid ulbmil lea oažžut áigái eanet oktilaš ja einnotahtti hálddašeami.

2024 čavčča álggahii Sámediggi barggu ráhkadit bajitdási njuolggadusaid sámi olbmobázahusaid ja hávddiid ja gullelaš hávdedáviriid (mat eai leat olbmobázahusat) hálddašeapmái. Bargui gullá maid ráhkadit buriid ja searvadahtti mielváikkuhan- ja seanadanproseassaid mat váldet vuhtii oaivilgirjáivuoda ja gulahallama guoskevaš birrasiguin.

Oassin dán proseassas lea Sámediggi ráhkadan dán máhttovuodu mii čuvge iešguđet beliid áššehivvodagas:

- Čohkkenhistorihka
- Juridihkalaš rámmaid (našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš)
- Arkeologalaš ja historjjálaš máhtu ja vejolašvuodaid háhkat eambo máhtu
- Repatrierema
- Sámi vuoiŋjalašvuoda
- Iešguđet deasttaid ja beroštumiid vuhtiiváldima

Sámediggi háliida oaiviliid báikkálaš servodagaide, olbmui, ovtastusain/serviin ja organisašuvnnain das makkár deatalaš vuodđoprinsihpat berrejit leat vuodđun sámi olbmobázahusaid hálddašeamis. Dáinna máhttovuoduin háliidit mii hábmet buori digaštallanvuodu sidjiide geat áigot ovddit iežaset oaiviliid.

1.1 Doahpagiid čilgen

Vuos čilgestit muhtin sániid ja doahpagiid mat leat deatalaččat viidáset lohkamii:

Olbmobázahusat leat sihke olles dákterikkit ja oasit olbmo dákterikkiin ja bániin.

Earret olbmobázahusaid de leat hávddiin maidái eará guoskevaš dávvirat. Ovdamearkkat dasa leat gistu, gieres/bulkor ja beassit mat sisa jábmi lea gissojuvnon, hávddi fysalaš struktuvra eatnamis, ja vejolaš biktasat ja dávvirat mat leat hávdáduvnon jábmi mielde. Dáid mii sáhttit gohčodit **ávnnaslaš bázahussan**. Dat gullet olbmui ja identitehtii.

Ovdal kristtalašvuoda sámi hávdđit. Hávdádanvierut leat dárkilit čadnon sámi máilmmioidnui ja oskkumeanuide. Gávdnojit mánggalágan sámi hávdádanvierut ovdal kristtalašvuoda áiggis. *Juovvahávdđit* lea oktasaš namahus hávdđiide mat adnojuvvojit gullat dan eanemus dovddus hávdádanvirrui mii lei dábálaš ovdal kristtalašvuoda, ja dan sáhhtá guorrat hui guhkás maŋos. Boarráseamos seilon sámi olbmobázahusat leat gávdnon sámi juovvahávdđiin, ja leat mánga beali mat čujuhit dohko ahte dát hávdádanvuohki goit geavahuvvui 900 jagi o.Kr. Dábálaččat gissojuvvui jábmi bessiid sisa, mat gorrojuvvoje čoahkkái, ja jábmi biddjojuvvui juvvii gedggiid vuollái, báktelatnji, geađgeborrii, dahje čihkosii gállu gurrii, ja muhtomin ráhkaduvvui čielga hávdehuksehus dahje bordojuvvui geađgeguha dan nala. Dáid čiehkásajiide sáhtii jábmi vel biddjojuvvot gierresa/bulkora dahje muorragisttu sisa – diet maŋemus gaskaáiggi rájes. Dát hávdádanvuohki čadahuvvui dassáži go kristtalašvuodta leavai Sápmai 1600-1700 logu mielde, ja muhtin sajiin álgo 1800-logu mielde. Dainna lágiin leat dát vuohki okta dain guhkimus oktilaš hávdádanvugiin mat Eurohpás leat dihtosis. Juovvahávdđit gávdnojit viidát eanas sámi guovlluin, ja leat daid deatleamos gálduid gaskkas mat mis leat sámi ovdalaš áiggi birra. Davvi-Norggas leat juovvahávdđit eanas muddui gávdnon riddoguovlluin, muhto Trøndelágas ja Davvi-Ruoŋas ges leat siseatnamis ja várreguovlluin. Dađi mielde go kristtalaš hávdádanvuogit ovdánedje, de hávdáduvvojedje muhtin jábmit davviguovlluin coages eananhávdđiide, dábálaččat njárggain ja sulluin.

Govus 1. Nu gohčoduvvon " Juovvahávdđit " gávdnojit iešguđetge hámiin ja báikkiin; jábmi biddjojuvvui juvvii gedggiid vuollái, báktelatnji, geađgeborrii, dahje čihkosii gállu gurrii, ja muhtomin ráhkaduvvui čielga hávdehuksehus dahje bordojuvvui geađgeguha jábmi nala. Govva: Sámediggi

Lullelis ja sámi siseatnamiin gávdnojit ng. vuovde- ja jávrehávddit (maiddái gohčoduvvon bivdohávdin, muhto maid mii dás gohčodit bivdoeananhávdin, dárogillii *fangstmarksgrav*) maid dovdomearkan leat vuollegis geađgegubat eatnamis, ja nuppe ládje go juovvahávddiin lea dát kremašuvdnahávdádanvuohki, go jábmit lea boldojuvvon. Dasa lassin gávdnojit ovdal kristtalašvuođa áiggi sámi eananhávddit, dábálaččat goike sáttu- ja čievraeatnamis. Muhtimiid nalde leat čielga geađgegubat, ja earát fas eai leat merkejuvvon oinnolaš mearkkain.

Govus 2. Bivdoeananhávdi
(fangstmarksgrav)
Govva: Sámediggi

Maiddá dái hávddiin lea beassi gissojuvvon jábmi birra, ja gieres/bulkor dahje gistu lei dábalaš. Leat maid gávdnon jábmit hávdáduvvon gahččan muora loktan ruohttasiid vuollái ja guoros muorramáddagiid siste. Eanas gávdnon eananhávddit leat siseatnamiin ja várreduovdagiin. Muhto dát govva ii leat čielggas. Maiddá dutkanhistorjjálaš bealit sáhttet váikkuhit, nu go makkár čuolmmaide ja áššesurggiide dutkit leat čiekŋudan iežaset guđege áiggi. Eananhávdeameit riddoguovlluin leat ovdamearkka dihte dulkojuvvon dáččaide gullat, muhto ođđaset dutkatmat čájehit ahte dát ii dáidde leat nu čielggas, ja mánga eananhávddi leat ođđasis guorahallojuvome ja dulkojuvome sámi oktavuhtii.

Kristtalaš hávddit. Kristtahahttima oktavuodas leat miehtá Sámi ásahuvvon girkogárddit ja kristtalaš hávdeeatnamat. Dađi mielde gohččojuvvojedje sámit hávdádit jábmiideaset kristtalaš hávdeeatnamiidda. Mis leat maid ovdamearkkat dasa ahte kristtalaš girkogárddit ásahuvvojedje dohko gosa sámit ovdal juo ledje hávdádan iežaset jábmiid.

Sámi ovdal kristtalašvuođa ja kristtalaš hávddiid erohus ii leat áibbas čavga, go lea leamaš nuppástuvvanáigodat goas ii leat vejolaš sihkkarit dadjat goappá oskui jápmán olmmoš gulai. Sáhtta dadjat ahte sámit buori muddui bággejuvvojedje kristtalašvuhtii ja ođđa hávdádanvieruid váldit atnui ja dát dáhpuhuvai iešguđetge áiggiid dan viiddis Sámi eatnamis.

Oarjjimus guovlluin čađahuvvui protestánttalaš miššuvdna ja kristtahahttin vuosttažettiin 1600-1700-logus. Dán molsašuvvama áiggi hávddit mat nektet oaidnit “kristtalaš” hávdin, eai soaitte datte leamaš nu. Lea arkeologalaččat duođastuvvon ahte ovtta gaska geavahuvvojedje ovdal kristtalašvuođa hávdádanvieru elemeanttat maiddái dalle go sámít hávdáduvvojedje kristtalaš hávdeeatnamiin.

Govus 3. Guovdageainnu girkogárđi. Govva: Sámediggi

Nuortasámiid gaskkas, gos kristtahahttin dáhpáhuvai árabut, birrasiid 1550, ii oro nu sakka bággejuvvon. Orru baicca nu ahte sii buori muddui besse doalahit iežaset ovdal kristtalašvuođa vieruid. Dán ipmárdusa vuodđun leat ahte ruošša-ortodoksa kristtalašvuodas leat juohkelágan meanut, rituálat ja seremoniijat hui guovddážiis.

«Geassehávddit» fertejit maid namuhuvvot. Dat leat gaskaboddosaš hávddit maidda hávdádedje go muhtin jámii guhkkín eret girkogárddis/hávdeeatnamis gosa galggai hávdáduvot. Dábálaččat leat dat boazosámi johtingeainnuid nalde dahje geasseorohagain. Dohko hávdáduvui jápmán olmmoš gaskaboddosaččat dassážiin go fas máhccet dohko gosa galgá hávdáduvot. Dábálaččat fievrreduvvui jábmi dasto dálvesiivun bulkoriin/gierresiin vihahuvvon girkogárdái/hávdeeatnamii. Dakkár hávddit leat goike alážiin, dábálaččat juovain dahje sulluin gosa spiret eai beasa. Dakkár hávddit sáhtte adnot mángga geardde.

2. Sámi olbmobázahusaid čohkken – historjjálaš duogáš

Sámi olbmobázahusat leat 1800-logu rájes čohkkejuvvon institušuvnnaide iešguđetlágan vugiid ja molsašuddi metodaidda ja ehtalaš láidehusaid mielde. Áramus čohkkemat 1800-logus ja 1900-logu álggus ledje vuosttažettiin nállebiologalaš dutkama várás. Sihke almmolaš virggehasat, dutkit ja priváhta olbmot burge hávddiid, válde bázahusaid ja sáddejedje ja vuvde sámi olbmobázahusaid museaide ja čoakkáldagaide. Muhtomin serve sámít ieža nai dasa.

Stuorámuš sámi olbmobázahusaid čoakkáldat, birrasiid 1000 indiviida, vurkkoduvo Bioantropologalaš čoakkáldagas Oslos (Bioantropologisk samling ved Institutt for medisinske basalfag på Universitetet i Oslo) (ovdalaš De Schreinerske

Samlinger/Schreiner čaokkáldat, dán rájes gohčoduvvon BAS)¹. Dán čaokkáldagas leat bázahusat sihke ovdal kristtalašvuoda hávddiin ja kristtalaš hávddiin.

BAS-čaokkáldagas leat olbmobázahusat sihke ovdal kristtalašvuoda áiggis ja kristtalaš hávddiin. Dat čohkkejuvvojedje áigodagas 1850-1977. Eatnasiid leat doaktárat ja doavttirstudeanttat čohkken girkogárddiin áigodagas 1914-1940 Emil Schreiner prográmma olis, man ulbmil lei guorahallat fysalaš anatomiija Norggas. Báikkálaš olbmot vuorjašuvve ja vuosttaldedje nállebiologalaš dutkama ja olbmobázahusaid viežžama sámi guovlluin. Schreiner lei gal ožžon lobi Girkodepartemeanttas, muhto báikkálaš sámi álbmogis ii jearran oktage, ja sii vuosttaldedje mángga geardde. Bázahusaid čohkken 1800-logus ja álggogeahčen 1900-logu čađahuvvui dalá olmmošoainnu ja dakkár jáhku vuodul ahte iešguđet olmmoščearddaid gaskka lei evolušuvnnalaš hierarkiija, ja ahte sii nappo gullet iešguđet árvodássái. Dalá eiseválddiid ja dutkiid berošmeahttun oaidnu ja vuohki guđii eahpeluohttámuša, traumaid ja háviid, mat olu sámi báikkálaš servodagain eai leat vel odne ge savvon. Dát ferte vuhtii válđojuvvot go ráhkaduvvojit njuolggadusat daid olbmobázahusaid boahttevaš hálddašeapmái, maid BAS ain odne vurkkoda.

Govus 4. Olbmobázahusaid roggan Njávdamis 1915. Govva: Johan Brun 1915, Norgga árkatalaš universitehtamusea.

Olbmobázahusat mat leat BAS hálđui boah tán maŋnel 1940 leat vuosttažettiin gávdnon arkeologalaš roggamiin, eai ge leat náledutkama bohtosat. Dán áigodagas sáddejuvvojedje dat eará gávdnosat, mat eai lean olbmobázahusat, guoskevaš hálddašánmuseai, vuosttažettiin Vitenskapsmuseumii (Diedámuseii) Tråantes (NTNU) ja Norges arktiske universitetsmuseumii Romssas (UiT) (Norgga árkatalaš

¹ BAS, Bioantropologisk samling ved Institutt for medisinske basalfag på Universitetet i Oslo/Bioantropologalaš čaokkáldat Medisiinnalaš basalfágaid instituhtas Oslo universitehtas (ovdalaš De Schreinerske Samlinger/Schreiner čaokkáldat

universitehtamuseij). Dat mielddisbuvttii ahte olbmobázahusat ja eará bázahusat gávdnon seamma hávddis, máŋgga dáfus dál leat sierralaga goabbat institušuvnnas.

Maŋnel 1977 leat buot gávdnosat hávddiin sáddejuvvon guoskevaš geográfalaš guovllu hálddašanmuseaide. Dát bázahusat, sihke olbmobázahusat ja dávvirat, leat boahtán sisa dohkkehuvvon arkeologalaš guorahallamiid vuodul kulturmuitalága olis. Dat leat eanas muddui gávdnon juovvahávddiin.

Dát mearkkaša ahte iešguđet institušuvnnat dál hálddašit čohkkejuvvon olbmobázahusaid ja eará hávdegávdnosiid. Eanas oassi sámi olbmobázahusain leat dál BAS hálddus. Dat leat 1999 rájes hálddašuvvon njuolggadusaid mielde sierra šiehtadusa olis Sámedikkiin. Dasto vurkkoduvvojit ja hálddašuvvojit olbmobázahusat mat leat ilbman maŋnel 1977, ja eanas oassi eará hávdegávdnosiin UiT ja NTNU kulturhistorjjálaš universitehtamuseain.

Seamma ládje go BAS čoakkáldat, de leat dáktečoakkáldagat miehtá máilmmi geavahuvvon nállebiologalaš dutkamis. Danne leat iešguđet riikkaid universitehtat sihke vuovdán ja lonohallan olbmobázahusaid. Seammás dagahii dákkár dutkan «dáktemárkana», ja priváhta olbmot roggagohte ja vuvde sámi olbmobázahusaid (erenomážit oaiveskálžžuid) njuolga olgoriikka universitehtaide, erenomážit loahpageahčen 1800-loga ja álggogeahčen 1900-logu. Dan dihte ii leat dihtosis man olu sámi olbmobázahusat gávdnojit eará riikkaid čoakkáldagain.

3. Rámmaeavttut

3.1 Riikkaidgaskasaš rámmat

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain ja julggaštusain maid Norga lea vuolláičállán, lea maid mearkkašupmi sámi olbmobázahusaid ja hávdemateriála hálddašeapmái. Erenoamáš relevánttat leat:

- ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra (SP), artihkal 1 ja 27. – ([FNs verdenserklæring om menneskerettigheter](#))
 - Konvenšuvdna lea oassin Norgga rievttis, ja dat manná olmmošvuoigatvuodalága olis ovdalii Norgga rievtti. Dat mearkkaša ahte konvenšuvdna galgá čuvvojuvvot, jus dat dadjá eará go Norgga láhka.
- ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain (ILO-169) ([ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater - Lovdata](#))
- ON julggaštus álgoálbmogiid vuoigatvuodaid birra (UNDRiP) ([FNs erklæring om urfolks rettigheter](#))

SP artihkal 1 nr. 1:

Buot álbmogiin lea iešmearridanvuoigatvuohta. Dán vuoigatvuođa vuodul mearridit sii friddja iežaset politihkalaš sajadaga ja ovddidit friddja iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami. Maiddá álgoálbmogiin lea iešmearridanvuoigatvuohta, nu go maiddá bohtá ovdan UNDRIP 3. artihkkalis.

SP artihkal 27 guoská stáhta geatnegasvuhtii áimmahuššat minortehtaid vuoigatvuođa doaimmahit iežaset kultuvrra, giela ja oskku. Dát guoská maiddá álgoálbmogiidda, ja nu maiddá sápmelaččaide.

Norga ratifiserii ILO-konvenšuvnna 169 1990:s. Konvenšuvdna válddaha álgoálbmogiid vuoigatvuođa seailuhit ja ovdánahttit iežaset kultuvrra, ja eiseválddiid geatnegasvuođa doarjut dan barggu.

UNDRIP sisttisdoallá earret eará mearrádusaid álgoálbmogiid kulturbirrasiid birra, erenoamážit namuhuvvon artihkkaliin 11, 12 ja 31. Dás bohtá ovdan ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta seailuhit, suodjalit ja ovdánahttit ovdalaš, dälá ja boahitevaš kulturdovddaldagaid, nugo oskkoldatlaš, arkeologalaš ja historjjálaš báikkiid. Das namuhuvvo maiddá álgoálbmogiid vuoigatvuohta atnit kontrolla iežaset olbmobázahusain ja rituálalaš objeavttain. Julggaštus ii leat rievttálaččat geatnegahtti, muhto deattuha guovddáš prinsihpaid riikkaidgaskasaš álgoálbmotrievttis.

3.2 Našuvnnalaš rámmat

Vuodđolágas § 108 leat dajaldagat sámi vuoigatvuodaid birra Norggas: *Lea stáhta eiseválddiid geatnegasvuohta lámčit diliid nu ahte sámi álbmot, álgoálbmogin, sáhtttá seailluhit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima.*

Kulturमितoláhka: Sámi kulturमितutt mat leat eatnamis, namalassii doppe gosa álgoálggus leat biddjon/ásahuvvon, ja mat leat jagis 1917:s dahje dan ovdal ásahuvvon, leat automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon kulturमितolága mielde ja daid hálddaša Sámediggi. Dat guoská maiddá sámi hávddiide, ja hávddiid sisdollui. Sámedikkis dat lea váldi mearridit oažžu go duohtadit ráfáiduhhton sámi hávddiid báikkis/eatnamis gosa dat álgoálggus leat ásahuvvon.

Go kulturमितutt leat vižžojuvvon arkeologalaš guorahallamiid olis (namalassii Sámedikki addin lobi mielde) dahje leat eará árttaid bokte gávdnon dahje sisa addojuvvon, de definerejuvvojit dat luovos kulturमितun. Luovos kulturमितutt leat stáhta opmodat. Daid vurkkoda ja hálddaša guoskevaš guovllu hálddašánmusea stáhta ovddas. Dat guoská maiddá sámi kulturमितuide, ja nappo olbmobázahusaide mat leat vižžojuvvon hávddiin. Luovos gávdnosiid vejolaš luoikama dahje dutkama mearrida guoskevaš hálddašánmusea. Danne ii leat Sámedikkis luovos sámi kulturमितuid hálddašánovddasvástádus.

Olbmobázahusat mat leat BAS hálddus, de leat dat maiddá lága mielde luovos kulturमितutt, maid dat geográfalaš hálddašánmusea gos bázahusat leat gávdnon, galggašii hálddašit. Hui ollu dán bázahusain leat vižžojuvvon olu ovdal go gustovaš lágat ásahuvvojedje, ja dat vižžojuvvojedje dalle (fysalaš) antropologalaš ákkain (nálleductkan), eai ge kulturhistorjjálaš ákkain. Danne vurkkoduvvojit olbmobázahusat medisiinnalaš fakultehta anatomalaš instituhtas Oslos. Vurkkodanbáiki rihkku nappo otná lágaid, maid mielde arkeologalaš hávdegávdnosat galget vurkkoduvvot ja hálddašuvvot kulturhistorjjálaš museain, mat čuvvot garra njuolggadusaid sihke etihka ja vurkkodandilálašvuodaid birra. Čohkkenhistorihka dihte lea čuožžilan dat dilli ahte olbmobázahusat mat čohkkejuvvojedje 1800- ja árra 1900-logu mielde vurkkoduvvojit antropologalaš/anatomalaš čoakkáldagas Oslos. 1999 rájes lea datte Sámedikkis ja UiO:s leamaš soahpamuš das ahte Sámediggi dat mearrida dán čoakkáldaga olbmobázahusaid vejolaš sirdimiid, geavaheami ja dutkama hárrái. Dát spiehkasta maid otná lágas, go lága mielde galgá guoskevaš hálddašánmusea hálddašit luovosमितuid, nu go olbmobázahusat maiddá leat dán oktavuodas. Ođđa kulturमितolága evttohusas, mii bodii njukčamánu 2025 (NOU 2025:3) lea dát geavat árvaluvvon lága bokte nannejuvvot. Jus evttohus mearriduvvo, de mearkaša dat ahte Sámediggi oažžu lámkanannejuvvon hálddašánovddasvástádusa buot sámi olbmobázahusaid hárrái Norggas beroškeahtttá das gos dat vurkkoduvvojit.

Máhttodepartemeanta nammadii našuvnnalaš lávdegotti árvoštallat olbmobázahusaid dutkama (Dákeriggelávdegotti) 2008:s, mii lea Našuvnnalaš dutkanehtalaš komiteaid/ De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) vuollásaš

sorjjasmeahtun ja fágaidrasttideaddji lávdegoddi. Dáktegiggelávdegoddi rávve ja bagadallá institušuvnnaid ja ovttaskas dutkiid dutkanehtalaš gažaldagain olbmobázahusaid dutkama hárrái. Dát sáhttet leat dutkanprošeavttaid, oahpahusa, gaskkusteami, čájáhusaid, repatriererema, ja olbmobázahusaid giedahallama birra hálddahuslaš ja arkeologalaš roggamiid oktavuodas. Dutkiin lea iešheanalá ovddasvástádus háhkat dieđuid dohkkehuvvon dutkanehtalaš norpmaid birra ja sihkkarastit ahte dutkan čadahuvvo daid mielde miehtá dutkanproseassa. Lea sajáiduvvan dáhpi ahte dutkit bivdet cealkámuša dáktegiggelávdegottis go olbmobázahusaid dutkan plánejuvvo.

3.3 Dutkanehtalaš lávdegottit

Ođđa máhttu lea deatalaš, muhto ii almmá eavttuid haga. Dán áigge lea čabu čielggas ahte servodaga ja diehtaga gaskka galgá leat ovttasdoaimma ja dasa lea ráhkaduvvon vuogádagat. Norggas leat earret eará ásahuvvon našuvnnaš dutkanehtalaš lávdegottit (DEL; dárogiel oanádus lea FEK), mat galget gozihit ahte buot dutkan čadahuvvo dohkkehuvvon ehtalaš norpmaid mielde. Dat galgá dahkkot eastadanbarggu, rávvema, mearrádusaid bokte, ja ovttaskas áššiid guorahallama bokte vejolaš eahpereaš dutkama hárrái. Leat golbma fágálávdegotti, okta guorahallanlávdegoddi ja okta vuolit lávdegoddi:

- Luondudiehtaga ja teknologiiija fágálávdegoddi
- Medisiinna ja dearvvašvuodafágaid fágálávdegoddi
- Servodatdiehtaga ja humanoria fágálávdegoddi
- Eahpevuoiggalaš dutkama guorahallanlávdegoddi
- **Lávdegoddi árvoštallat olbmobázahusaid dutkama**

Lassin daid bajitdási lávdegottiide, lea ge nammaduvvon sierra lávdegoddi (nu gohčoduvvon «dáktegiggelávdegoddi») mii rávve ja bagadallá olbmobázahusaid dutkama oktavuodas.

4. Maid sáhttet hávdit ja hávdádanvierut muitalit midjiide?

Sámi ovdal kristtalašvuoda hávdádanvierut sáhttet gurrojuvvot guhkás maŋos. Sámi hávdit, mat dávjá leat veahá eahpečielgasit gohčoduvvon juovvohávdin, gávdnojit oalle viidát Sámis. Daid gaskkas leat maid hávdeborit ja eananhávdit, ja lullelis maidái bivdoeananhávdit, maida čatnasa sámi eallin Gaska-Ruoŋas ja Østlándda siskkit guovlluin Norgga bealde. Dasa lassin gávdnojit seahkálasmálet hávdit, mii čájeha lagas oktavuoda ja ovttasdoaimma sámiid ja norrøna/dáčča álbmogiid ja eará ránnjáálbmogiid gaskka. Sámi ovdal kristtalašvuoda hávdádanvierut eai leat nu vuđolaččat guorahallojuvvon, eandalii eai geográfalaš viidodaga, regiovnnaš variašuvnnaid ja boarráseamos áiggiid dáfus. Paradoksan lea ahte eanas oassi min

otná dieđuin leat ilbman sámi olbmobázahusaid nállebiologalaš dutkama oktavuodas. Dát lea ehtalaččat váttis ášši ja čájeha man mánggabealat ja kompleaksa dát áššesuorgi lea.

Dat movt jábmit leat hávdáduvvon ja giehtaguššojuvvon, sáhhtá earret eará addit ipmárdusa ovdalaš oskkoldaga, rituálaid/meanuid, sosiála erohusaid, gávppašeami ja oktavuodaid fierpmádagaid birra. Sámi hávddit leat danne daid deataleamos gálduid gaskkas maid olis mii oahppat sámi leahkima ja eallima, ássama ja jotkkolašvuoda birra guhkás maŋos. Hávdádanvierut leat dárkilit čadnon sámi eallinoainnuide ja oskkueallimii, ja čájehit maiddái riev dama ja variašuvnna dáid surggiin.

Lassin sámi dovdomearkkaide das movt hávddit leat lágiduvvon, de leat hávddiin maid gávdnon valjit dávvirat mat leat biddjon dohko jábmiid mielde. Dat leat helmmot ja iešguđetlágan čiŋat, suorbmasat ja riskkut, bronsavidjjet, bivdoreaidut, nállagoađit, keramihkka jna., ja dat molsašuddet áiggiid čađa. Olu hávddiin leat maid gávdnon elliid dávtit, erenoamážit luddejuvvon adđamat, muhto maid meahcceelliid ja soames háve lihtoriid/viessoelliid dávtit. Olu dánin dávviriin bohtet eará geográfalaš guovlluin ja čájehit viiddis oktavuodaid suomelaččaiguin, báltalaččaiguin, ruoššaiguin ja norrøna/dáčča álbmogiiguin. Hávdádanvieruid bokte sáhhtit mii nappo oahppat movt sámi gulahallanfierpmádagat leat nuppástuvvan áiggiid mielde.

Kristtalašvuoda introduseren sámi guovlluide sáhhtá erenoamážit čadnojuvot golmma áigodahkii. Vuosttaš lea árra váikkuhus mii dáhpáhuvai vuosttaš jahkeduháha loahpageahčen m.Kr. (loahpageahčen ruovdeáiggi) ja gaskaáiggi álggus go ođđa religiovdna leavvagođii Sápmai ja goas sámit maiddái oahpásmuvve kristtalašvuhtii, vuosttaš vuorus riddoguvlluin davás gitta Davvi-Romsii. Dáppe lei seahkálás álbmot, ja sámit dáidet maid lunddolaččat oahpásmuvvan dan ođđa oskui. Davvi-Romssas ja Finnmárkkus gos ásse dušše sámit, čuovui kristtalašvuolta dan áramus dáčča koloniserema ja guollebivdohápmaniid ásaheami mielde olggumus rittuide 1200-logu rájes. Eará deatalaš dilálašvuolta lei ruoššaortodoksa miššuvdnadoaibma nuortasámi/nuortalaččaid guovdu 1500-logus. Dát lei vuosttažettiin dan guovllus mii odne lea Máttá-Várjjat. Goalmmát ja eanemus váikkuheaddji áigodat lei (Dánsska-)Norgga miššuvdna 1700- ja 1800-logus. Thomas von Westena miššuvdnamátkkit sámi guovlluin 1717-1723 lei systemáhtalaš ja dihtomielalaš miššuvdnadoaimma álgu.

Gitta 1700-logu rádjái ledje sámi máilmmioaidnu ja oskkoldatlaš meanut ain hui guovddážis sámi servodagain. Lei oalle dábálaš ahte seammás go atne kristtalaš meanuid, de liikká ain doalahedje sámi oskku. Olu báhpát duhte dasa go sámit gásttašahhte iežaset ja serve girkomeanuide, eai ge gáibidan ahte sii oalát hilgot ja guđdet sámi religiovnna. Thomas von Westen ja pietisttalaš lihkadus eai lean jur seamma gierdevaččat, ja 1700-logu mielde čađahuvvui sakka čavgadet ja garraset miššundoaibma, goas gáibiduvvui persovnnalaš jorgalusa dahkan, rievttet osku ja eallinláhki. Dat olis čađahuvvui maiddái garraset váldi sámi religiovnna vuostá, ja sámi rumbbut, sieiddit ja bálvvosbáikkít billistuvvojedje.

Dát nuppástuvvan vuhtto maidái hávdádanvieruin. 1700-logu mielde bággejuvvojedje eambo sámit, geat ledje protestánttalaš váikkuhusa vuolde, dadistaga hávdádit jábmiid vihahuvvon hávdeeatnamiidda. Liikká leat gávdnon ovdamearkkat dasa ahte juovvahávdádanvierru ain vuhtto sámi kristtalaš hávddiin gitta 1800-lohkui ja «geassehávdádanvierru» gitta 1900-logu gaskkamuddui.

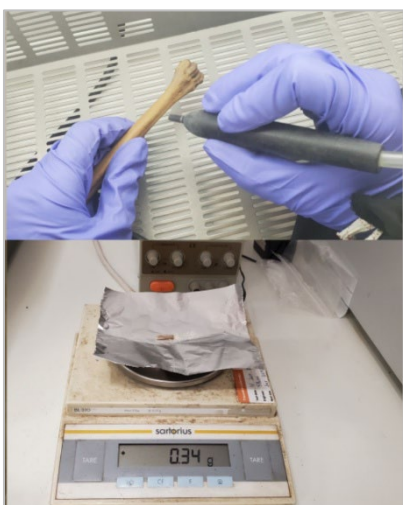
4.1 Maid sáhttet olbmobázahusat mitalit midjiide?

Manemus logiid jagiid lea dáhpáhuvvan jotkkolaš ja jođanis teknologalaš ovdáneapmi das maid olbmobázahusat sáhttet mitalit midjiide min máttuid eallima birra. Dát ovdáneapmi joatkašuvvá ain ja buktá ođđa vejolašvuodaid boahhteáiggis oahppat ain eambo sámi máttuid birra. Olbmobázahusaid analysat sáhttet ovtas eará arkeologalaš gávdnosiiguin, mat leat čadnon gávppašeapmái ja lonohallamiidda, ain eambo mitalit midjiide johtalan- ja lonohallanfierpmádagaid birra iešguđetge guovlluin. Sámi olbmobázahusaid dutkan sáhtta addit dárkilis dieđuid agi, dearvašvuoda, eallindiliid, mobilitehta, bajásšaddanguovllu ja borramušdoalu birra sihke indiviida- ja joavkodásis. Dat sáhtta čuvget rievdamiid mat leat dáhpáhuvvan áiggiid mielde ja dilálašvuodaid birra min ássanguovlluin ja oktavuodaid birra eará álbmogiidda.

4.2 Duohtadeaddji iskkadeamit

Dat analysat main oažžut olu ja dárkileamos dieđuid, eaktudit ahte ferte váldit fysalaš iskosa dávttiin dahje bániin. Dovdoseamos metoda lea várra čitna-/čadđadateren (**C-14 áigemeroštallan**), mas moadde milligrámma sturrosaš iskosa guorahallan sáhtta oalle dárkilit mitalit goassáš dat lea ja guđe agis indiviida lei go elii.

Nu gohčoduvvon **isotopa-analysat** addet dadistaga ođđa vejolašvuodaid mat eai gávdnon ovdal. Dakkár analysii maid dárbbášuvvo fysalaš iskkus dávttis/bánis. Dakkár analysaide dárbbášuvvo dušše hui unna bihtáš, 0.1 milligrámma dahje unnit.

Gávdnojit iešguđetlágan isotopat, nugo čitna/čadđa, nitrogena, rišša ja strontium, mii ain gávdno dološ dávttiin/bániin ja maid sáhtta analyseret ja oažžut iešguđetlágan dieđuid. Dákte-/bátneiskosiid analysat sáhttet mitalit maid olmmoš lea borran ja guđe guovllus borramuš bođii, guđe guovllus indiviida lea bajásšaddan ja lea go son johtalan ja gos son lea eallán eallináiggistis. Ovdamearkka dihte sáhttet iešguđet isotopaárvvut mitalit lei go su borramuššan birgu, guolli vai šattut, ja man muddui dát šattut ledje lunddolaččat šaddan, vai gilvojuvvon/duktejuvvon.

Govus 5. Strontiumiskosiidda dárbbaha unnán fysalaš materiála. Govva čájeha iskkusváldima sávzzadávttis. Govva: Corrie Hyland, University of York

DNA-analysat boarráset olbmobázahusain sáhttet addit deatalaš dieđuid stuorát olmmošjoavkkuid birra, earret eará geográfalaš sirddolašvuoda ja iešguđet álbmotjoavkkuid genehtalaš čanastagaid birra. Ii leat ulbmillaš ohcat fuolkevuoda otná olbmuid ja olbmobázahusaid gaskka mat leat nu boarrásat go dat mat leat otná čoakkáldagain. Bajit dásis gal sáhttet DNA-analysat dadjat juoidá genehtalaš duogáža birra don doložis. Genehtalaš duogáš muitala unnán čearddalašvuodas. Earret sohkabeari/árbedávddaid birra, de sáhttá DNA-analysa maid čájehit mánggalágan bakteara-/virusdávdda, omd. tuberkolosa ja malaria.

4.3 Ii-duohtadeaddji iskkadeamit

Dieđuid sáhttá maid háhkat dušše čalmmiiguin guorahallamiin, almmá fysalaš iskosiid váldima haga. Earret eará sáhttá čalmmiiguin oaidnit sohkabeali, agi, man rumašlaččat garra eallima indiviida lea eallán, lea go son váilebibmosis borramušaiiguin eallán, leat go sus leamaš rumašlaš vigit, dahje dávddat mat guđdet fysalaš mearkkaid dávttiide.

5. Repatrieren

Nállledutkan ja sámi olbmobázahusaid čohkken lea rihkolaš dahku mii ain garrasit čuočcá olu sámiide ja váikkuha sámi báikkálaš servodagaid. Danne dárbbášuvvojit doaimbajut mat sáhttet ovddidit seanadeami čuočcáldahttit gudneárvvu. Dávviid ja olbmobázahusaid máhcaheapmi lea olu oktavuodain šaddan deatalaš oassi seanadanbarggus. Dat máhcaha báikkálaš servodagaide juoidá mii sis lei rivvejuvon. Mielmearrideapmi ja iežas kulturdávviid ja máttuid/váinniid bázahusaid hálddašheapmi lea maid mielde njulgeme bonju fápmodási, mii lea bohciidan historjjálaš dáhpáhusaid ja eahpeehtalaš čohkkenvugiid olis.

Historjjálaš ja arkeologalaš dávviid repatrieren mearkkaša dábálaččat ahte dávvirat máhcahuvvojit dan guovllu museai gos dávvirat leat álgoálggus vižžojuvvon. Dáinna lágiin bohtet dávvirat ruoktot, ja sáhttet ain viidáseappot oahpahit sámi historjjá ja kultuvrra birra.

Sámi olbmobázahusat sáhttet maiddái, seamma ládje go dávvirat, máhcahuvvot sámi kulturhistorjjálaš museaide daid guovlluin gos dat leat dolvojuvon. Kulturhistorjjálaš museat čuvvot ICOM (International Council of Museums) ehtalaš njuolggadusaid das movt galgá vurkkodit ja giehtaguššat olbmobázahusaid. Kulturhistorjjálaš museačoakkáldagaid hálddašeddjiin lea maid erenoamáš gelbbolašvuodta dákkár materiálad konserveremis ja áimmahuššamis. Dasa lassin sáhttá repatrieren mearkkašit ahte bázahusat fas hávdáduvvojit iežaset ruovttuguvlui. Oallugiidda lea deatalaš, ahte olbmot geat leat sirdojuvvon eret iežaset álgo hávdiiin, máhcahuvvojit, vaikko ii leat álo vejolaš diehtit juste gosa dat leat

leamaš hávdáduvvon, dahje diehtit juste gokko dihto bázahusaid hávdi lea leamaš. Ođđasis hávdádeapmi mearkkaša ahte bázahusain ii šat leat vejolaš viežžat dieđuid sámi dološ áiggi birra.

Vuhtii váldin dihte vejolašvuoda ain háhkat ođđa dieđuid, de sáhtta buhtejeaddji čoavddus ođđasis hávdádeami oktavuodas leat, ahte bázahusain váldojuvvojit iskosat ja čadahuvvo osteologalaš dokumentašuvdna ovdal go dat hávdáduvvojit ođđasis. Dakkár čoavddus ii deavdde dan diehtopotensiála mii olbmobázahusain ollásit livččii. Iskosat eai sáhte deavdit buot vejolašvuodaid ja máhttodárbbu mii boahttevaš buolvvain sáhtta leat. Dakkár čoavddus lea okta vuohki ollašuhttit sihke sávaldaga máhcahit bázahusaid hávdeeatnamii, seammás go attášii vejolašvuoda boahtteáiggis háhkat eambo dieđuid. Dán oktavuodas lea mearrideaddjin ahte gávdnojit njuolggadusat dáid iskosiid vejolaš boahttevaš dutkama birra. Materiála mii de gávdno boahttevaš dutkamii, go lea iskosiid váldán ovdal ođđasis hávdádeami, lea de hui ráddjejuvvon resursa go eanas oassi lea hávdáduvvon. Diekkár iskosat váldojuvvojedje earret eará ovdal go 94 indiviida hávdáduvvojedje ođđasis Njávdamii 2011:s. Dalle čadahuvvui osteologalaš dokumentašuvdna (visuála iskkadeapmi almmá iskosiid váldima haga) buot indiviiddain, ja dasa lassin váldojuvvojedje soames indiviiddain smávva iskosat dávtiin ja bániin. 10 soaittáhaga mielde válljejuvvon indiviidda dateren/beaivádeapmi čájehii ahte dat ledje gitta 1300-logu rájes. Dat mearkkaša ahte hávdeenan lea leamaš anus nuortalaččaid hávdeenanamin maiddá ovdal go dat šattai kristtalaš hávdeenanamin. Seamma guoská Todd'suel/Hávdesullui Báhcaveajis, gos iskosat 21 dákterikkis leat beaiváduvvon. Boarráseamos bázahusat leat badjel 700 jagi boarrásat ja beaivádeapmi lea 1300-logu rájes gitta 1900-logu álgui.

Govus 6. Nuortalaš hávdesadji Báhcaveajis. Dáppe leat ođđasis hávdáduvvon bázahasat mat sirdojuvvojedje hávdesullui (Todd'suel) Báhcaveaijogas 1950-logus. Sirdin dáhpáhuvai čázádatregulerenplánaid oktavuodas. Almmatge sáddejedje 21 oaiveskálžžu Oslo universitehtii ja eai hávdádan daid ovttas eará bázahusaiguin. Sámediggí lea dál meannudeame dán ášši.

Govva: Sámediggí

Davvi-Ruotas Rounala boares girkogárddis 1915:s roggojuvvon olbmobázahusaid odđaset iskkadeamit leat addán áibbas odđa ja vuordemeahtun dieđuid. Girkogárdi lei navdojuvvon gullat báikki boarráseamos, 1500-logu kapellii, muhto olbmobázahusat čájehuvjedje gullat 1200-1300-lohkui. Dás bohciida gažaldat ahte gávdnojit go mihá boarráset kristtalaš hávddit go mii leat navdán, vai lea go girkogárdi ásahuvvon dološ ovdal kristtalašvuoda sámi hávdeeatnamii. Diekkár bohtosat duodaštit ahte ain lea olu maid mii eat dieđe sámi hávdádanvieruid birra, maiddái das mii lea lagabus min áiggi.

Sámediggái lea deatalaš čielggadit berrejit go olbmobázahusat mat dál vurkkoduvojit BAS duohken, ain vurkkoduvvot doppe. Dat lea antropologalaš/anatomalaš čoakkáldat báikkis gos eai leat olbmot geain lea kulturhistorjjálaš gelbbolašvuolta, eai ge vurkkodandilálašvuodat mat čuvvot riikkadási ja riikkaidgaskasaš musea-ehtalaš njuolggadusaid kulturhistorjjálaš čoakkáldagaid hárrái. Sámediggi deattuha ahte olbmobázahusat mat leat oassin čoakkáldagain, galget giehtaguššojuvvot stuora gudnevuollegašvuodain ja leat buoremus vejolaš vuorkádilálašvuodain nu guhká go leat oassin čoakkáldagas.

Viidáseappot ferte Sámediggi dán oktavuodas árvoštallat etihka otná geavadis, man olis lea geavvan nu ahte ovttá ja seamma indiviidá bázahusat eai álo vurkkoduvo ovttá čoakkis. Muhtin oktavuodain vurkkoduvo oaveskálžu BAS hálddus, ja rupmaša eará bázahusat ges guoskevaš hálddašanmuseas. Seamma jearaldaga sáhtá jearrat das man dohkálaš lea sirret olbmobázahusaid daidda gullevaš eará bázahusain. Mánngga dáfus leat olbmobázahusat vižžojuvvon ovdal kristtalašvuoda áiggi hávddiin gosa jábmi fárrui leat hávdáduvvon dávvirat, muhto dávvirat vurkkoduvojit guoskevaš museas. Lea dábálaš ahte dávvirat, nugo gisto-, bulkor-/gieresbázahusat, beassi, tekstiillat jna. vurkkoduvojit guoskevaš universitehtamuseas. Dat lea riektá kulturmuitalága mielde. Dat mii ii leat riektá kulturmuitalága mielde, lea ahte olbmobázahusat jagi 1917 dahje boarráset hávddiin, vurkkoduvojit bioantropologalaš čoakkáldagas.

6. Oktavuolta jápmimii ja jábmiid áibmui

Leat iešguđetlágan ipmárdusat, árbedábit ja jáhkut indiviida sielu ja fysalaš olbmobázahusaid hárrái. Dávjá lea maid nu ahte mađi boarráseappot materiálat leat, dađi unnit váttisvuoltan adno daid čohkken ja iskkadeapmi. Protestánttalaš kristtalašvuodas ja oarjemáilmmi diehtagis adnojuvojit vuoigŋa ja rumaš goabbatge sierranas beallin. Ahte fysalaš rumaš ja vuoigŋalaš siellu leat guokte goabbatlágan “beali”, ja ahte go rumaš jápmá, de eallá siellu viidáseappot áibbas sierra dain fysalaš bázahusain. Eará oskkut ges atnet ahte maiddái jábmiid fysalaš bázahusain lea integritehta maid ferte vuhtii váldit.

Sámis ja sámi kultuvrras ja vuoigŋalašvuodas leat olu variašuvnnat das makkár oaidnu lea olbmobázahusaide. Árbevieruid ruohttasat leat sihke sámi dološ oskkus ja odđaset áiggiid religiovnnaid váikkuhusat, mat čuvvo koloniserema mielde

iešguđetge guovlluin. Lea unnán diehtu das movt dát lea leamaš álgoálggus, ovdal go miššuvdna váikkuhišgođii. Arkeologalaš materiála ja boarráset čálalaš gálduid buohtastahttima bokte sáhttit datte juoidáid oaidnit.

Árbevirolaš sámi máilmmiipmárdusas ii leat jápmin fáhkka nuppástuvvan, muhto baicca proseassa mii dáhpáhuvvá mángga ceahki mielde mángga dásis. Gávnojedje sihke mánggat áimmut ja mánggabealat vuoigŋaipmárdus. Jápmin ii lean loahpalaš loahppa, muhto sirdašupmi eará eksistensii.

Lei earret eará dakkár «friddja vuoigŋa» mii maŋŋel jápmima guđii fysalaš bázahusaid ja manai vuoigŋaid áibmui *Sáivui*. Ealli olbmot sáhtte gulahallat sieluiguin mat leat vuoigŋaid áimmus, ja dain oažžut rávagiid ja dieđuid. Eará vuoigŋaid dimenšuvdna ges lei čavgadeappot čadnon fysalaš bázahusaide (dákteriggái). Dan oainnu mielde gulle bázahusat ja rumašvuoigŋa oktii ja sirde ovttaš *Jábmiidáibmui* - jabmiid máilbmái. Danne dáiddii lean deatalaš suodjalit fysalaš bázahusaid dan eallimii mii lea vuordimis «boahte vuorus».

Mátkkošteapmi daid eará áimmuide sáhtii leat áddjái, ja lei riska ahte juoga manná boastut dáid sirdašuvvamiid gaskka, mii fas sáhtii čuohcat daidda geat ain ellet. Hávdádeapmi lei nuppástusa rituála ja adnojuvvui riskavuloš áigin – sihke sutnje gii lea jápmán, ja sidjiide geat ellet. Eastadan dihte vára, de fertii ráhkkaneamis čuovvut dihto prosedyraid ja rituálaid, ja nu maid ieš hávdádeami oktavuodas ja vissis áiggi maŋŋel. Ealli olbmuid ja jábmiid áimmut eai lean áibbas sierralaga – ja dain sáhtte leat váikkuhusat goabbat guvlui. Oaffariid, gáibmin navdimiid, seremoniijaid ja nieguid bokte doalahuvvui oktavuodas jápmán fulkkiiguin. Mánát navdojuvvojedje dábálaččat jápmán fulkkiid gáibmin, ja namma adnojuvvui čanastahkan ealli olbmo ja jápmán olbmo gaskka. Lei maid dábálaš juoigat jábmiid luođi, ealihan dihte muittuid ja oktavuoda. Dán oktavuodas sáhtte leat sihke buorit ja heittot váikkuhusat. Danne lei hui deatalaš gudnijahttit jábmiid, bisuhan dihte buori oktavuoda áimmuid gaskka.

Badjelis leat soames váldobealit sámi ipmárdusas jápmima ja «eallima» birra maŋŋel jápmima čilgejuvvon oppalaččat. Muhto ferte gal deattuhuvvot ahte iešguđet sámi guovlluin sáhttet leat oalle stuora variašuvnnat oskkoldatlaš ipmárdusain ja vugiin.

Miššonearat demoniserejedje dáid árbevieruid ja dulkojedje oktavuoda jábmiiguin neavrrí bálvaleapmin. Odne gávnojit liikká elemeanttat sámi hávdádusmeanuin ja jurddašeamis jábmiid birra, main sihke ovdal kristtalašvuoda árbevierut ja kristtalaš árbevierut leat oassin.

Adnojuvvui maid ahte leat garra čanastagat máttuid ja sin eallinguovlluid gaskka. Máttuid bázahusaid eret doalvun adnui áiggistis stuora rihkusin sámi kultuvrra vuostá ja lei hui čielgasit hui traumáhtalaš. Ain lea olu sámi servodagain garra dovdu máttuid čanastaga hárrái sin eallinguovlluide. Oallugat oidnet ahte guovllut maid sin máttut leat ávkkástallan ja gos sii leat orron, ain ovddastit sin gullevašvuoda – ahte máttuid luottat ain vuhttojit doppe. Oallugiid mielas dagahit dát hávdeburgimat ain dál unohisvuoda ja morraša dan dihte go sámi olbmobázahusat vurkkoduvvojit ásahusaid hálddus guhkkin eret iežaset ruovttuguovlluin.

7. Iešguđetlágan deasttat ja beroštumit

Nu go čujuhuvvon dás ovdalis, de leat sámi olbmobázahusaid hálddašeamis olu bealit ja iešguđetlágan deasttat mat fertejit vuhtii válđojuvvot.

Olbmobázahusat leat čohkkejuvvon ja bohtet ain čohkkejuvot iešguđet ákkaid ja iešguđet vugiid mielde, main sáhhtá namuhit golbma válđoákka:

- **Bázahusat mat leat vižžojuvvon nállebiologalaš dutkama váste.** Vuosttažettiin áigodagas 1850-1940 ja mat dál vurkkoduvvojit BAS hálldus.
- **Bázahusat mat leat vižžojuvvon kulturmuitalága vuodul.** Birrasiid 1945 rájes ja das ovddos. Olbmobázahusat gávdnon arkeologalaš guorahallamiin sáddejuvvojedje gitta 1977 rádjái BAS:ii, muhto eará gávdnosat dain roggamiin vurkkoduvvojit kulturhistorjjálaš hálldašanmuseain. Manjel 1977 leat buot gávdnon materiálat vurkkoduvvon iešguđetge guoskevaš hálldašanmuseain.
- **Sámi olbmobázahusaid boahteveaš viežžan.** Dát guoská olbmobázahusaide mat vižžojuvvojit arkeologalaš roggamiid olis lágaid ja eará eavttuid vuodul. Odne lea dáhpi ahte buot materiála diekkár guorahallamiin vurkkoduvvo čoahkis guoskevaš hálldašanmuseain.

Eará bealit main lea mearkašupmi sámi olbmobázahusaid hálddašeapmái, leat:

- Áimmahuššat ehtalaš beliid ja čuoččálđahhtit bázahusaid gudni sihke indiviidadásis ja sámiid čearddalaš joavkku ovddasteaddjin.
- Bázahusaid ahki. Olbmobázahusat mat odne leat museain ja BAS hálldus ovddastit guhkes áigelinjjá. Dat leat olbmobázahusat kristtalaš hávdidiid rájes 1900-logu álggus gitta bázahusaid rádjái sámi ovdal kristtalašvuoda hávdidiin mat leat badjel 2500 jagi boarrásat.
- Olbmobázahusat leat deatalaš gáldun diehtoháhkamii sámi dološ áiggi ja eallima birra.
- Fuolahit olbmobázahusaid ja eará bázahusaid oktiigullelašvuoda.
- Sámi olbmobázahusat mat vurkkoduvvojit čoakkáldagain: Gos ja mot berrejit olbmobázahusat vurkkoduvvot ja áimmahuššojuvvot?
- Guđet fáktorat ja eavttut berrejit leat vuodđun odđasis hávdádeami mearrádusaide?
- Sihke ovdalaš, dálá ja boahteveaš perspektiiva ferte leat árvoštallamiid vuodđun. Mearrádusain bohtet leat mearrideaddji váikkuhusat boahteáiggi sámi álbmogii.

Leat iešguđetlágan, muhto maiddá iatnjalas deasttat mat bohciidahttet mánggalágan ehtalaš čuoimmaid. Olbmobázahusaid galgá gutnálaččat giedahallat sihke indiviidaid bázahussan, muhto maiddá sámi álbmotjoavkku bázahussan, mas stuorát ollisvuodat fertejit gehččojuvvot oktan. Bázahusat ovddastit stuora vejolašvuodaid háhkat odđa ja eambbo dieđuid olu beliin sámi historjjás main mii dál vuos diehtit oalle unnán. Boahteveaš máhttu ja ipmárdus sáhhtá maid nannet sámi

identitehta ja leat sámi politihkkahábmema vuodđun. Seammás ferte vuhtii válđojuvvot ahte stuora oassi materiálas lea čohkkejuvvon áibbas dohkketmeahtun ulbmiliiguin ja fasttes vugiiguin. Dalle ledje hávdeburgimiid ággan ja vuodđun dalá rádđejeaddji oainnut olmmošnáliid birra. Dagut ledje liikká stuora ahkitvuotán ja morašin dalá sámiide, ja leat ain odne oallugiidda trauman.

Nállebiologalaš dutkama duogážin ja maiddái dat movt nazisma dađi mielde geavahii olbmuid ja olbmobázahusaid iežas barggus ja propagándas, dagahii olbmobázahusaid dutkama nákku- ja tabuvuoláš dahkun mánggaidlot jagiid, ja lea ain dál problemáhtalaš temá. Dát váikkuhii dasa makkár metodaidda atne ja movt barge, ja dan olis manahuvvojedje olu deatálaš dieđut. Seammás lea áibbas lunddolaš ja ipmirdahtti ahte šattai nu.

1990-logu rájes leat maiddái sámi hávddit dutkojuvvon muhtin muddui; sihke olbmobázahusat ja eará bázahusat. Paradoksan lea ahte eanas oassi dain dieđuin mat mis leat sámi hávdádanvieruid birra, leat mii háhkan daid materiálaid vuodul mat čohkkejuvvojedje 1800- ja árra 1900-logus, vaikko maiddái leat ilbman ođđaset gávdnosat. Hávdidiid ja olbmobázahusaid iskkadeamit ovttas eará arkeologalaš materiálain lea addán midjiide áibbas ođđa máhtu, mii fas earret eará lea viiddidan ipmárdusa sámi leahkima ja eallima birra hui guhkás maŋos sihke áiggi ja geográfalaš viidodaga dáfus.

Nu movt daddjon, de lea juovhávdevieru okta dain guhkimus bistu jotkkolaš hávdádanvieruin maid mii dovdat Eurohpás. Oassi dain olbmobázahusain mat leat vižžojuvvon, leat hirbmat boarrásat. Sáhtášii go leat molssaeaktun ahte njuolggadusain biddjošii vuodđun ahte olbmobázahusaid ahki sáhtta leat mearrideaddjin dasa movt daid berre hálddašit?

Ovdánit dađistaga ođđa metodaidda mat addet vejolašvuoda jearrat ain ođđa gažaldagaid. Vejolašvuodát dutkanmateriála vuodul rivdet ja ođasmuvvet maiddái dađi mielde go ođđa analysametodat ovdánit. Dat mearkkaša maiddái ahte, go ođđa máhtu háhkama vejolašvuodát ain ilbmet, de lassána dutkiid dáhttu dutkat materiála. Dan muddui go iskosiid válđin miedihuvvo, de fertejit gávdnot vuogit mat minimerejit iskosiid válđima. Okta vuohki sáhtášii leat ahte gáibiduvvo ahte dieđut mat juo leat, almmuhuvvojit rabas dáhtabásain, ja sullasaččain, vai eai válđojuvvo dárbbasmeahtun olu iskosat seamma bázahusain dahje eambo bázahusain go dárbbaslaš. Soaittášii nu ahte jus ásahuvvo dáhtabása, gos almmuhuvvojit bohtosat mat juo gávdnojit olbmobázahusaid iskosiin Norggas, lea vuohki eastadit ahte válđojuvvojit dárbbasmeahtun iskosat.

Sáhttet maid leat dilálašvuodát goas lea sávaldat válđit iskosiid oahppan dihte sámi dološ áiggi birra, ja dasto ođđasis hávdádit bázahusaid. Dakkár oktavuodain sáhttet válđot iskosat mat vurkejuvvojit boahhtevaš guorahallamiidda, ovdal go bázahusat vejolaččat hávdáduvvojit ođđasis.

Nu go čilgejuvvon badjelis, de leat odne garra njuolggadusat olbmobázahusaid dutkama hárrái, mas buot proševttat árvoštallojuvvojit vuđolaččat, maiddái

ehtalaš gažaldagat ja man muddui lea dárbbášlaš váldit fysalaš iskosiid. Dát guoská sihke bázahusaide mat juo gávdnovit čoakkáldagain ja vejolaš gávdnosiidda arkeologalaš iskkademiid oktavuodas. Kulturमितolága mielde sáhttet ođđa arkeologalaš roggamat čađahuvvot dušše jus lea addon erenoamáš lohpi. Lága vuolggasadji lea ahte automáhtalaččat ráfáidahtton kulturmuittut eai galgga roggjuvvot oidnosii/dolvojuvvot almmá hui buriid ákkaid haga. Dat guoská maid sámi hávdemuittuide jagis 1917 dahje boarráseappuide. Liikká bohtet boahhteáiggis duollet dálle čuožžilit dilálašvuodat goas iešguđet ákkaid vuodul addojuvvo lohpi čađahit arkeologalaš iskkademiid.

Buot olbmobázahusaid dutkan hástala mánggabealat ehtalaš ja fágalaš árvoštallamiid maid ferte juohke oktavuodas árvoštallat. Ferte vuhtii váldjuvvot movt bázahusat leat čohkkejuvvon, man boarrásat dat leat, gávdnanbáikki, oktavuoda eará arkeologalaš gávdnosiidda ja nu ain. Doaimmaid mat guoskkahit olbmobázahusaid mat leat BAS hálldus, galgá Sámediggi dohkkehit, ja doaimmaid mat guoskkahit olbmobázahusaid mat leat universitehtamuseaid hálldus ferte dat ieš dohkkehit. Sámi olbmobázahusaid dutkan ja iskkademiid váldin ii dáhpáhuva almmá dohkkeheami ja vuđolaš ehtalaš ja fágalaš árvoštallamiid haga. Dasa lassin lea dáhpin ahte buot olbmobázahusaid dutkan ovddiduvvo dákteriggelávdegotti oainnu cealkámuššii, gč. čilgehusa dás ovdalis.

Eanas muddui lea seanadeami namas leamaš dáhpin ahte Sámis gávdnon olbmobázahusat leat repatrierejuvvon dainna vugiin ahte dat hávdáduvvojit ođđasis dan lagas guvlui gos bázahusat áiggistis leat vižžojuvvon. Repatrieren sáhttá maiddái leat ahte bázahusat máhcahuvvojit iežaset lagas guovllu museii, gos dat de vurkkoduvvojit. Sámi olbmobázahusaid čohkkema historjjálaš duogáža dihte áigodagas 1850-1940 lea hui deatalaš áigái oažžut doaimbajuid mat sáhttet doaimmat seanadeaddjin. Máhcahemiid/ođđasishávdádemiid oktavuodas leat dábálaččat lágiduvvon seremonijjat/meanut. Muhtomin oskkoldatlaš seremonijjat, eará háviid rituálat ja seremonijjat eará sámi árbevieruid vuodul. Dán oktavuodas lea deatalaš leat dihtomielalaš das ahte Sámis leat regiovnnaš erohusat das makkár árbevierut/meanut/seremonijjat adnojuvvojit riektnan. Lea váttis diehtit maid livččii lunddolaš dahkat ovdal kristtalašvuoda olbmobázahusaid ođđasis hávdádeami oktavuodas. Ođđasishávdádeami seremonijjat ja/dahje ovdal kristtalašvuoda olbmobázahusaid máhcaheami hárrái eai gávdnon árbedábit. Ii oktage dálá olmmoš dieđe movt ovdal kristtalašvuoda seremonijjat ledje. Danne lea deatalaš dan atnit muittus. Kristtalaš hávdádusmeanut ja -seremonijjat sáhttet šaddat «ođđa» rihkolaš dahkun jus daid atná ovdal kristtalašvuoda olbmobázahusaid hávdádeamis. Buot olbmobázahusat mat leat vižžojuvvon hávdáduvvo, han leat juo hávdáduvvo iežaset áiggi hávdádusseremonijjaid mielde.

Lassin dasa ahte dihtomielalaččat jurddašit sámi árbevieruid, ja ehtalaš ja dutkanfágalaš fáktoriid, de ferte hálldašeamis maid vuhtii váldit juridihkalaš rámmaid – earret eará mearrádusaid mat bohtet dan ođđa kulturbiraslága olis, mii moatti jagi geahčen boahotá otná kulturमितolága sadjái.

Sámediggi sávvá ahte dát čálus ja máhttovuodđu čuvge ášši ja doaimmašii vuodđun digaštallanproseassaide ja oaiviliid sáddemii min bargui hábmet odđa njuolggadusaid sámi olbmobázahusaid hálddašeami birra.

Cealkámušaid sádden

- Gulahallanolmmoš gii vástida jearaldagaide ja cealkámušaid hárrái
 - Prošeaktajodiheaddji Stine Barlindhaug,
Tlf. 78474102 dahje 48119930
e-poasta. Stine.barlindhaug@samediggi.no

Cealkámušaid sáhtta addit:

- Sierra skovi bokte Sámedikki neahttasiidduin:
<https://dialog.sametinget.no/dialogue>
(dás sáhtát leat anonyma)
- Njálmmálaččat dahje čálalaččat dialogačoahkkimiin maid
Sámediggi lágida
- E-poastta: samediggi@samediggi.no
- Čálalaččat: Sámediggi – Sametinget
Postboks 3
9735 Kárášjohka/Karasjok

Cealkámuša merke:

«Forvaltning av samiske menneskelige levninger – innspill»

Áigemearri buktit cealkámušaid/oaiviliid: guovvamánu 1. b. 2027

Proševtta referánsajoavku lea buktán rávvagiid ja lea searvan ságastallamiidda máhttovuodu hábmema oktavuodas.

- Venke Tørmænen, báikkálaš servodaga ovddasteaddji
- Adrian Nystø Mikkelsen, báikkálaš servodaga ovddasteaddji
- Birgitta Fossum, Saemien Sijte
- Jan Ingolf Kleppe, Várjjat Sámi Musea
- Asgeir Svestad, Norgga árktaš universitehta, UIT
- Tore Johnsen, Institutt for teologi og samfunnsvitenskap, VID

Girjjálašvuohta

- Aronsson Kjell-Åke, 2014. Research on human remains of indigenous people: Reflections from an archaeological perspective (with an example from Rounala). I *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*, edited by Hallvard Fossheim, 65–80. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.
- Bäckman, L. 1975. *Sájva. Föreställningar om hjälpo och skyddväsen i häliga fjäll bland samerna*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in comparative religion 13. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Fjellström, M. 2011. Stable isotope analysis and ethical issues surrounding a human skeleton material from Rounla in Karesuando parish. Master thesis. Archaeological Research Laboratory. Stockholm University.
- Fjellström, M. 2020. *Food cultures in Sápmi: An interdisciplinary approach to the study of the heterogeneous cultural landscape of northern Fennoscandia AD 600–1900*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 16. Stockholm (Stockholm University).
- Fjellström, M, Gunilla Eriksson, Kerstin Lidén & Asgeir Svestad. 2019. Food and Cultural Traits in Coastal Northern Finnmark in the 14th–19th Centuries.
- Fossheim, Hallvard, ed. 2013. *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.
- Harlin, Eeva-Kristiina. 2008. “Repatriation as Knowledge Sharing – Returning the Sámi Cultural Heritage.” In *Utikut. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21st Century*, edited by Mille Gabriel and Jens Dahl, 192–201. Copenhagen: The Greenland National Museum & Archives/International Work Group for Indigenous Affairs.
- Holck, Per. 1990. *Den fysiske antropologi i Norge*. Oslo: Anatomisk Institutt, Universitetet i Oslo.
- Itkonen, Toivo Immanuel. 1946. *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Johnsen Tore, 2022. *Sámi Nature Centered Christianity in the European Arctic. Indigenous theology beyond Hierarchical Worldmaking*. Lexington Books.
- Kyllingstad Jon Røyne, 2023. *Rase, en vitenskapshistorie*. Cappelen Damm.
- Nordkil Torgeir, 2020. *Landskapet døden og etterlivet. Ting å fortelle om gravene langs Beisfjorden*. Masteroppgave i arkeologi. Norges arktiske universitetsmuseum, UIT.
- Ojala Carl-Gösta, 2016, *Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor*. I *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, s. 993-1028, Artos & Norma bokförlag,
- Olsen Bjørnar og Lars Ivar Hansen 2022. *Samenes historie. Fram til 1750*. Cappelen damm akademisk.
- Pettersson, Olof. 1957. *Jabmek and Jabmeaimo. A Comparative Study of the Dead and the Realm of the Dead in Lappish Religion*. Acta Universitatis Lundensis, Nova Series 52 (6). Lund: C.W.K. Gleerup.
- Scanche Audhild, 2002. *Knoklenes verdi. Om forskning på og forvaltning av skjelettmateriale fra samiske graver*. *Samisk forskning og forskningsetikk. Publikasjon nr. 2*. Forskningsetiske komiteer.

- Scanche Audhild 2000, *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS. Karasjok.
- Schanche, Audhild. 2002. "Sami Skulls, Anthropological Race Research and the Repatriation Question in Norway." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 47–58. London: Routledge.
- Sellevold, Berit J. 2002. "Skeletal Remains of the Norwegian Saami." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 59–62. London: Routledge.
- Simma, Paul-Anders. 1999. "Giv os vore skeletter!" NCB Film. København: Det Danske Filminstitut.
- Stångberg, Andreas. 2005. "Soejvengelle: en samisk grav i Vapsten." In *Efter fornfädernas sed: Om samisk religion*, edited by Åsa Virdi Kroik, 53–67. Göteborg: Boska.
- Svestad Asgeir 2022, Samiske gjenbegrovelser-noen etiske betrakninger. *Nicolay nr. 134*
- Svestad Asgeir 2021, Buried in Between: Re-interpreting the Skjoldehamn Medieval Bog Burial of Arctic Norway, *Medieval Archaeology* 65:2, 286-321.
- Svestad Asgeir 2019, Caring for the dead. An alternative perspective on Sámi reburial. *Acta Borealia*, 36(1), 23–52.
- Svestad Asgeir 2013, What happend in Neiden. On the Question of Reburial Etics. *Norwegian Archaeological Review*. 46 (2).

Rapportat

- Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger. 2022. De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Innstilling fra – *Utvalg for vurdering av retningslinjer for bruk og forvaltning av skjelettmateriale ved Anatomisk institutt*. «Lønningsutvalget» 1998. Universitetet i Oslo
- Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner* (Dokument 19 (2022–2023)). Stortinget
- Vitenskapelig verdi av De Schreinerske Samlinger*. 1999. Internasjonal vitenskapelig komité nedsatt av Universitetet i Oslo.